

Dalia Antinienė

Asmens tautinio tapatumo tapsmas. Sociopsichologinės šio proceso interpretacijos

Santrauka

Straipsnyje analizuojama vienos iš daugialypio asmens tapatumo sričių – tautinio tapatumo – formavimosi procesai ir bruožai, svarba asmeniui, vieta asmens tapatumo sistemoje. Straipsnyje nagrinėjama tradicinio požiūrio į tautiškumo objektyvumą kaita, šios sąvokos pasipildymas naujomis tautinės tapatybės formavimosi procesų, pvz., galimybių svarstymo, laisvo pasirinkimo, dimensijomis. Straipsnyje taip nagrinėjami šių procesų dinamiką struktūruojantys veiksniai – asmens savęs priskyrimo tautinei bendrijai sociopsichologiniai aspektai. Remiantis išipareigojimų tautai ir alternatyvų dėl tautinio apsisprendimo tyrinėjimo kriterijais, straipsnyje pateikiama originali tautinio tapatumo formavimosi samprata ir interpretacija.

Raktažodžiai: tauta, tautiškumas, asmens tautinis tapatumas, tapatumo lygmenys.

Įvadas

Lietuvoje nemažai teorinio pobūdžio darbų tautinio tapatumo tema, bet empiriniai tyrimai gana fragmentiški, nėra sistemiskai atskleisti svarbiausi tautinio tapatumo ir jo formavimosi aspektai, ypač stinga tapatumo tyrimų, kuriuose atsispindėtų subjektyvi asmens tautinio tapatumo dimensija. Nors sociologai ir psichologai bei kitų socialinių ir humanitarinių mokslų atstovai atlieka konkrečius tautinio identiteto tyrimus, tačiau trūksta tarpdalykinių išvalgų. Tai svarbi *problema*, kurios moksliniam nagrinėjimui skirtas šis straipsnis.

Šio straipsnio *tikslas* – išanalizuoti teorinius požiūrius į asmens tautinio tapatumo prigimtį ir formavimosi procesus bei šių procesų įtakos asmeniui sociopsichologinę determinaciją, tyrimo *objektas* – asmens tautinis tapatumas.

Straipsnyje gvildinama asmens tapatumo daugialypiškumo problema, tautinio tapatumo vieta integraliame asmens tapatume, atskleidžiamos teorinės paradigmos tiriant, kaip formuojasi ir kinta tautinis identitetas, kokią įtaką asmens tautiniam tapatumui turi savęs priskyrimas tautai, „žinojimas“ apie savo tautinę priklausomybę, tautiniai išipareigojimai. Kitas svarbus šio straipsnio aspektas – teorinių koncepcijų, leidžiančių

operacionalizuoti tautinio tapatumo sąvoką, analizė.

Įvairūs autoriai skirtingai, savitai apibūdina tautą nusakančius bruožus. Daugelyje apibrėžimų atsispindi tautos ir tautiškumo sąlygiškumas, tautinės savivokos subjektyvumas. Jau XIX a. buvo aptikta, kad „tautos sąvoka slypi subjektyviame tautos narių požiūryje į save, į savąjį tapatumą ir tarpusavio priklausomybę. Žmonių rasę ir gentį galima apibūdinti objektyviai, o tautybę žmogus nusako subjektyviai, jai priskirdamas ir save“ (Lazarus, Steinhil, cit. iš: Bliumas 1998).

Šiuolaikiniai autoriai (Gellner 1996, Anderson 1999) taip pat iškelia mintį, kad žmonės yra tos pačios tautos, jeigu jie pripažįsta vienas kitą priklausant tai pačiai tautai. Kitaip sakant, tautas kuria žmogus; tautos yra žmonių įsitikinimų, lojalumo ir solidarumo artefaktai (Gellner 1996). Kaip išivaizduojamą bendruomenę tautą traktuoja B.Andersonas, kurio nuomone, tautiškumo bei tautybės fenomenai priklauso „iliuzinių“ kategorijų grupei (Anderson 1999).

Tautos sąvokos reikšmės, V.Leonavičiaus (1999) nuomone, tiesiogiai susijusios su bendruomenės tapatumo konstravimu (arba

kolektyviniu Mes – D.A.). Tautinės bendrijos nario kolektyvinis Mes, kaip ir individualusis Aš, neatsiejamas nuo subjektyvaus savojo tautiškumo suvokimo. Tautinei savivokai būdingas didžiulis jausminis, energinis potencialas. Priklausomybė tautinei bendrijai užtikrina asmens tęstinumą, suteikia prasmę jo egzistencijai, nes brandus žmogus siekia išėiti iš savojo Aš ribų ir susijungti su platesniu Mes kontekstu.

Nors asmens tautinio tapatumo klausimai yra labai svarbūs, dėl metodologinių sunkumų jie nepakankamai ištirti. Iš tautinį tapatumą tiriančių autorių galima būtų paminėti tyrėjų grupę (H. Giles, D. Taylor, W. Lambert, G. Albert 1976), kurie bandė įvertinti tautinio tapatumo matmenis; D.O. Searsą (1999) ir jo kolegas, tyrusius, kaip asmuo konstruoja tautinį identitetą; J.M. Gerson (2001), kuri tyrinėjo subjektyvų asmens angažavimąsi tautai.

Tautinis tapatumas kaip vienas iš asmens tapatumo aspektų

Tapatumo sąvoka suprantama kaip asmens gebėjimas apibūdinti save, atsakyti į klausimą „kas aš esu“ ir gautus įvairius atsakymus suderinti tarpusavyje. Tapatumas – tai asmens savasties pajautimo būdas, tai „Aš, kaip jį refleksyviai supranta individas savo biografijos požiūriu“ (Giddens, 2000). Asmens tapatumas nusako žmogaus vientisumą, įprasmina jo gyvenimo kelio tikslus, padeda suvokti savo padėtį pasaulyje, todėl jis yra toks reikšmingas.

Lietuviškas žodis „tapatumas“ turi tarptautinį atitikmenį – „identitetas“, kilusį iš lotynų kalbos žodžio „idem“ ir reiškiantį vienodumą bei tęstinumą arba išlikimą tuo pačiu. Kai kurie mokslininkai (Juozeliūnienė, 1996) Lietuvoje šiuos terminus vartoja kaip sinonimus. Žodžiai „identitetas“ ir „tapatumas“ šiame straipsnyje taip pat bus vartojami kaip sinonimai.

Asmens tapatumo klausimą svarsto įvairių mokslų atstovai – filosofai, sociologai, antropologai ir t. t. Tarpdalykinėje diskusijoje išryškėja du požiūriai: vieni mokslininkai pritaria koncepcijai, kad tapatumas yra vientisas

ir suderinti įvairias asmenybės identiteto puses individui nelengva, kitų nuomone - tai ne vientisas ir darnus, bet priklausomas nuo aplinkos, kintantis pagal situaciją darinys.

Vientiso tapatumo idėjai pritaria J. Marcia (1993); A. Giddensas (2000); P. Bergeris, T. Lucmanas (1999). A. Giddensas teigia, kad asmens vientisumas „susiformuoja integruojant gyvenimo patirtis į Aš raidos naratyvą“ (Giddens, 2000). Kiekvieno žmogaus patirtis labai įvairi, kiekvienas atlieka daugybę socialinių vaidmenų ir suvokia galimybę rinktis savo tapatybę skirtingose situacijose. Taigi įvairių identitetų suderinimas tampa problemiškas, tačiau kiekvienas žmogus siekia vienaip ar kitaip suderinti įvairias savo asmenybės puses.

Tapatumo situaciškumą pabrėžia E. Goffmanas (1959). Socialinio bendravimo teorijoje, besiremiančioje teatrinio vaidinimo metafora, akcentuojamas asmens tapatinimasis su vaidmeniu arba kauke. „Ilgainiui mūsų vaidmens samprata tampa antrąja mūsų prigimtimi ir sudėtine mūsų asmenybės dalimi“ (Goffman, 1959, 2000). Kiekvienoje situacijoje vyksta asmens identifikacija su konkrečiu vaidmeniu, todėl žmogaus tapatumai gali būti labai įvairūs. Iš tiesų, atsakydamas į klausimą „kas aš esu“, žmogus paprastai nurodo įvairias tapatumo sritis, įvairius savojo Aš aspektus. Daugiausia ligi šiol tyrinėtas asmens tapatinimasis su lytiniu vaidmeniu, moralinėmis ir politinėmis pažiūromis, profesija.

Nepaisant tarp mokslininkų tebevykstančių debatų apie tai, ar tapatumas yra vientisas fenomenas, ar asmuo turi derinti įvairius savo tapatumo aspektus, aišku, kad tarp kitų tapatumų egzistuoja viena iš dramatiškiausių socialinio tapatumo sričių – tautinis tapatumas. Jis turi didelę įtaką kai kurių žmonių gyvenimo keliui ir net pasaulio istoriniams įvykiams.

Tautinį tapatumą kaip vieną iš asmens tapatumo sričių skiria daugybė mokslininkų (Kroger 1993; Phinney 1990 ir kiti). Jie mėgina suprasti, kaip formuojasi asmens tautinis tapatumas, kokią vietą jis užima bendroje žmogaus tapatumo sąrangoje, kaip jis derinamas su kitais asmenybės aspektais ir t.t.

Dėl žmogaus lyties, amžiaus, išsilavinimo, įvairios tapatumo sritys asmeniui yra nevienodai svarbios. Kai kurios iš jų gali vyrauti, kitos yra foninės. Tos tapatumo sritys, kurios šiuo metu nėra svarbios, tam tikromis sąlygomis gali tapti aktualiomis. Tapatumas – tai rinkinys identifikuojančių požymių, kurių reikšmingumas priklauso nuo kiekvienai situacijai specifinio asmens santykio su kontekstu. Kalbant apie tautinį tapatumą konteksto pavyzdys galėtų būti tautine prasme homogeniška ar heterogeniška šeima, gyvenimas emigracijoje ar Tėvynėje, priklausymas tautinei daugumai ar mažumai ir t. t.

Tautinis asmens tapatumas gali būti „latentinės“ būsenos, ir tik esant tam tikroms aplinkybėms gali atsiskleisti. Jis gali būti neaktualizuotas, jeigu žmogus gyvena gimtinėje, tautiškai homogeniškoje šeimoje ir t. t. Tačiau iškilus pavojui Tėvynei, išvykus gyventi į kitą kraštą ir t. t., tautinis tapatumas įgyja didžiulę reikšmę individui. Jau J. Girnius rašė: „apsisprendimas tampa rūpesčiu, kai atskiri jos (tautos – D.A.) nariai atsiduria svetimose tautose” (Girnius 1961, 1995). Vadinasi, tam tikrose situacijose, kai atsiranda kokių nors kliūčių, tautinio tapatumo problema asmeniui ypač išryškėja.

Vis dar nėra pakankamai aišku, kaip sąveikauja įvairios asmens tapatumo sritys. Pastebėta, kad, dėl socialinio konteksto, tautiškumas gali daryti didelę įtaką kitiems tapatumo aspektams, pavyzdžiui, profesijai, tarpasmeniniams santykiams, pažiūroms. Ypač didelę įtaką tautinis tapatumas turi etninėms mažumoms priklausančių asmenų apsisprendimams. Taip pat atkreiptas dėmesys į tai, kad tarp tautinio tapatumo ir kitų asmens tapatumo sričių įmanomi įvairūs konfliktai. Tokius konfliktus iliustruoja pilietiniai karai – kai kyla konfliktas tarp pilietinio, tautinio tapatumų bei politinio lojalumo. Be to, tautinis tapatumas gali konfliktuoti su asmeniniu (*human*) – tapatumu.

Taigi nors iki šiol vis dar nėra iki galo atsakyta į klausimą, kokią įtaką tautinis tapatumas turi kitų asmens tapatumo sričių

formavimuisi ir atvirkščiai, tačiau aišku, kad viena iš asmens tapatumo plotmių yra tautinis tapatumas, kuris gali būti „latentinės” būsenos, bet tam tikroje situacijoje gali tapti ypač reikšmingas asmeniui.

Psichologai dažniausiai nagrinėja tapatumą paauglystėje ir jaunystėje, sociologai tapatumo sąvoką taiko viso gyvenimo laikotarpiui, neišskirdami paauglystės ir jaunystės tarpsnių.

Psichologiniu požiūriu asmens tapatumas pradeda formuotis antraisiais- ketvirtaisiais gyvenimo metais, kai vaikas atranda savąjį Aš. Vaiko tapatumą pradeda formuoti tėvai, tačiau, jam bręstant, socialinis kontekstas plečiasi. Socialinis kontekstas turi įtakos asmens tautinio tapatumo formavimuisi, o šios įtakos pobūdis priklauso nuo to, ar asmuo priskiria save tautinei mažumai ar daugumai, ar tautinės mažumos statusas yra vertinamas, ar supanti visuomenė linkusi asimiliuoti, ar yra daugiakultūrė, kaip tautybė sąveikauja su kitais asmens tapatumo aspektais.

E. Erikson (1963) epigenetinėje Ego vystymosi teorijoje Ego tapatumas laikomas pagrindine sąvoka. Svarbiausioji tapatumo siekimo ar vaidmenų sumaištis krizė siejama su vėlyvąja paauglyste. Iš tiesų paauglystėje ir jaunystėje žmogus turi apsispręsti, pasirinkti: profesiją, draugus, pažiūras, netgi tautybę.

J. Kroger nuomone, ypač aktuali tautinio tapatumo problema tampa paaugliams, priklausantiems tautinei mažumai (Kroger 2000). Tai įrodo jos atlikti tautinėms mažumoms priklausančių paauglių tautinio tapatumo formavimosi proceso tyrimai.

Klaidinga manyti, kad tapatumo klausimo svarstymai, prasidėję ankstyvojoje vaikystėje, paauglystėje pasibaigia. Tam tikrame kultūriniame kontekste pradinis, paauglystėje suformuotas tapatumas tampa išėities tašku tapatumo rekonstravimo procesui, vykstančiam visą gyvenimą (Marcia 1994).

P.L. Bergerio ir T. Luckmano (1999) nuomone, tapatumas formuojasi ne tik pirminiame, bet ir antriniame socializacijos etape (Berger, Luckman 1999). Pirminė socializacija siejasi su internalizacija bei identifikacija, kai „vaikas perima jam

reikšmingų kitų vaidmenis ir požiūrius, t.y. internalizuoja juos ir paverčia savais vaidmenimis bei požiūriais” (Berger, Lucman, 1999). Antrinė socializacija yra konkretausias vaidmens, nulemtas žinojimo, įgijimas, kurį autoriai sieja su įvairiomis institucinėmis sritimis, tačiau nesieja su tam tikru asmens vystymosi periodu.

J. Kroger (1993) nuomone, vaikai identifikuojamiesi prisiima *reikšmingųjų kitų* vaidmenis ir vertybes, siekia būti tokie, kokius juos nori matyti kiti. Tačiau identiteto formavimasis prasideda tik tada, kai jaunuolis sugeba pasirinkti kai kurias vaikystėje buvusias identifikacijas ir atsisakyti kitų (Kroger 1993).

Panašią poziciją galima išvelgti ir E. Erikson bei J. Marcia darbuose. Jų nuomone, asmens identitetas gali būti dvejopas – suteiktas arba sukonstruotas. Motina suteikia (ar primeta) vaikui „vaiko” vaidmenį, religinė bendruomenė gali suteikti (ar primesti) tam tikrą vaidmenį savo nariui ir t.t. O identitetą žmogus konstruoja sprenddamas, kuo būti, prie kurios grupės šlietis, kokias vertybes pasirinkti ir t. t. Toks tapatumas pasiekiamas sprendimu. Taigi tautinis tapatumas gali būti prisiimtas jo neapmąsčius arba pasirinktas sąmoningai. Galime rasti nemažai pavyzdžių, rodančių, kad brandūs žmonės svarsto savo tautiškumo klausimą, o kartais jų tautinis tapatumas pakinta. Tokiu pavyzdžiu galėtų būti ir V. Kudirkos „atsivertimas” į lietuvių, kuris neblogai iliustruoja subjektyvią savojo tautiškumo sampratą.

J. Marcia nuomone, dauguma žmonių savo tapatumo nekonstruoja, o tik perkelia savo vaikystės tapatumus į suaugusiųjų gyvenimą. Taigi tikėtina, kad asmuo, nesusidūręs su tam tikromis tautinių tapatumų aktyvinančiomis kliūtimis, bus prisiėmęs tėvų suteiktą tautinį tapatumą.

Tautiniam tapatumui įtakos turi platus socialinis kontekstas, įvairūs tiek išoriniai (emigracija, mišri santuoka ir t. t.), tiek vidiniai (vertybės, prierašumas ir t. t.) veiksniai. Vidinius veiksnius kiek plačiau aptarsime kitame skyriuje. Kiekvieno žmogaus Aš nuolat asimiluoja šiuos jam įtaką darančius veiksnius.

Todėl tapatumo, taip pat ir tautinio, formavimosi procesas, pradedant ankstyvąja vaikyste, vyksta nuolatos – visą gyvenimą kartais įgydamas ypatingą svarbą asmeniui.

Asmens savęs priskyrimo tautinei bendrijai fenomenai. Šiuolaikiniame pasaulyje vis dar gajai tautiškumo „savaimingumo” ar „natūralumo” idėja. Žmogus lyg ir negali rinktis tautybės, ji įgyjama gimstant. Tautiškumas prasismelkia į žmogaus sąmonę su kalba, bendravimu, kultūrinių tradicijų pažinimu ir t.t. Kai kurie asmenys yra įsitikinę, kad jie priklauso būtent tai ir ne kokiam nors kitai tautinei bendrijai, kiti visiškai nesirūpina savo tautiškumu. Tačiau daliai žmonių, bandančių apibrėžti savąjį Aš, iškyla su tautiškumu susiję klausimai. Kartais jie renkasi tautybę, nesusijusią su kilme, kalba ar kitais tautą apibūdinančiais požymiais, kartais jaučiasi pasaulio piliečiais. Žmonių refleksijos tautinės priklausomybės klausimais verčia abejoti, kad tautiškumas yra iš anksto nulemtas.

Apžvelgsime mokslininkų, akcentuojančių psichologinę tautinio tapatumo prigimtį (Mack 1983; Salazar 1998; De Lamater *ir kiti* 1969), išitraukimo į tautinę bendruomenę teorinę sampratą. Savo darbuose šie mokslininkai aiškina kaip žmogus prisiima arba konstruoja savo tapatumą, mėgina atskleisti asmens savęs priskyrimo tautai fenomenus.

J.E. Mack (1983) ir J.M. Salazar (1998) nuomone, tautinio tapatumo įgijimas yra susijęs su tam tikrais poreikiais. Išskiriami trys esminiai poreikiai, kurie gali būti patenkinti tik individui esant grupėje. Tai poreikiai priklausyti, išgyventi ir būti įvertintam. J.E. Mack teigė, kad dvidešimtame amžiuje tautos būtis dažniausiai yra patenkinama, jei patenkinti šie individualūs poreikiai.

Poreikis priklausyti siejasi su emociniu prierašumu. Žmonės, priklausantys įvairioms socialinėms grupėms – šeimai, religinei bendruomenei, tautai ir t. t., patiria teigiamus jausmus. Būdami vieniši, žmonės jaučiasi atstumti, nereikalingi ir t. t. „Patyrimas atstūmimo, egzistavimo už grupės (profesinės, religinės, tautinės ir t. t.) ribų yra skausmingas ir vedantis į neviltį. Todėl grupės gali tikėtis

puikaus sutarimo tarp narių, vertinančių savo įsijungimą į grupę (Mack 1983; 54).

Poreikis išgyventi dažniausiai patenkinamas grupėje. Jau ankstyvajame socializacijos etape individai ima skirti dvi kategorijas – „mes“ ir „kiti“. „Mes“ esame grupėje, o „kiti“ už ribų. Labai dažnai „kiti“ kelia mums baimę ir nerimą. Todėl tam, kad apsisaugotume nuo išorinės grėsmės, mes slepiamės savo kolektyve, pavyzdžiui, rasinėje, etninėje ar tautinėje grupėje.

Vertės poreikis kyla iš ankstyvosios vaikystės patirties, kai žmogus yra mylimas ir vertinamas. Suaugęs žmogus nuolatos ieško situacijų, kuriose jis gali išlaikyti ar skatinti savigarbą ir jausti vidinį pasididžiavimą. Šis Ego noras gali būti įgyvendintas, jei žmogus yra tautą susameninęs. Todėl, jeigu tautai sekasi, žmogus jaučia pasididžiavimą, garbę bei pan. Ir atvirkščiai, jeigu tautą ištinka nesėkmė, žmogus gali jaustis nelaimingas, bejėgis, nusiminęs ir t.t.

Kaip teigia J.M. Salazar (1998), tautinio tapatumo įgijimas yra susijęs su *transcendencijos* poreikiu. Egotranscendencija labai svarbus žmogaus poreikis, be kurio negalima saviaktualizacija. Transcendencija šiuo atveju suprantama kaip Aš ribų išnykimas, susilieėjimas su kitais, persikūnijimas. Egotranscendencija gali būti išgyvenama kaip erdvės ir laiko ribų peržengimas. J.M. Salazar nuomone, tautinių bendruomenių egzistavimas remiasi jos narių tikėjimu amžinybe. Tauta kaip „išivaizduojama bendruomenė“ sujungia žmones ne tik su šiuo metu gyvenančiais vienas kito nepažįstančiais žmonėmis, bet ir su praeities ir ateities kartomis. Tai kyla iš savęs kategorizavimo ir persikūnijimo procesų.

J. De Lamater, O. Katz ir H.C. Kelman (1969) tautinio tapatumo prigimtį aiškino remdamiesi išipareigojimo tautai aspektu. Jie išskyrė tokias tautinio išitraukimo rūšis:

Simbolinis išipareigojimas tautai. Asmuo su tauta yra susijęs stipriais emociniais ryšiais, vertybėmis, simboliais. Individai, kuriems būdinga ši tapatumo forma, pasižymi tuo, kad jie jaučia emocinį pasitenkinimą, būdami tam tikros tautos atstovais (De Lamater ir kiti 1969).

Normatyvinis išipareigojimas tautai. Asmens

ryšys su tauta yra „latentinis“. Reikšmingesnės grupės asmeniui yra šeima, religinė bendruomenė ir t. t. Ir nors žmogus nėra stipriai emociškai susijęs su tauta, jo gyvenimas remiasi tautos vertybėmis, normomis, lūkesčiais.

Funkcinis išipareigojimas. Tai toks tautinio išitraukimo tipas, kai asmuo savo vaidmenį tautos gyvenime supranta kaip įstatyminę atsakomybę.

Analizuojant tautiškumo fenomenus sociopsichologinėje perspektyvoje labai svarbus emocinis tautinio išitraukimo aspektas, kurį J. Salazar (1998) vadina „*tautiniais sentimentais*“. J.M. Salazar nuomone, tautiniai sentimentai apima keturis elementus: teritoriškumą, kultūrą, bendruomenės istorinę atmintį ir tautinės valstybės egzistavimą.

Teritoriškumas. Nuo pat mokslinės minties užuomazgų iki XVIII a. vidurio tautiniams skirtumams paaiškinti buvo siūloma geografinio determinizmo hipotezė. Geografiniu determinizmu pagrįstų aiškinimų perteklius nulėmė tai, kad XIX a. jų buvo apskritai atsisakyta. Geografinį determinizmą pakeitė hipotezės apie socialinių veiksnių įtaką tautiniams skirtumams. Nors teritorinis požymis yra objektyvus ir apčiuopiamas tautiškumo referentas, daugelis mokslininkų šiuo klausimu rimčiau nesidomėjo. Taigi geografinės aplinkos ir žmogaus elgesio santykio supratime atsirado spraga.

Pastaruoju metu šią spragą mėginama užpildyti. Apibrėždami tautos sąvoką tarp įvairių kitų tautos bruožų mokslininkai mini geografinę teritoriją. Jų nuomone, žmonių teritorinė elgsena yra labai svarbi ir sena, siekianti gyvūnų teritoriškumo biologinius pagrindus. Teritoriškumas gyvūnų elgsenoje suprantamas kaip tam tikro ploto gynimas ir gyvenimas jame ilgesnį laiką. Istorijoje yra žinoma daugybė precedentų, kai žmonės kovojo dėl savo teritorijų, nors racionaliai žvelgiant jos buvo visiškai nevertingos. Taip pat yra žinoma daugybė pavyzdžių emigrantų, Tėvynės netekusių žmonių, kurie, gyvendami ne savo teritorijoje, jaučiasi atstumti. Taigi teritoriškumas yra vienas iš svarbiausių tautinių sentimentų elementų.

Kultūra. Kitas tautinių sentimentų elementas yra kultūra. Kultūros vertybės (tiek materialinės, tiek dvasinės) yra perduodamos iš kartos į kartą. Kultūros sąvoka apima bendruomeninio sutarimo aspektus, gebėjimą bendraujant spręsti problemas, konfrontuoti su aplinkiniu pasauliu. Ši gyvenimo kartu patirtis skatina žmogų pajusti tautinius sentimentus.

Vienas reikšmingiausių kultūros objektų – kalba. Antropologai kalbą vertina netgi kaip svarbiausią kultūrą apibrėžiantį veiksni. Bet kuriuo atveju kalbos dėka saugojama ir perduodama kolektyvinė (tautos) patirtis. Žmogaus ontogenezėje kalba gana anksti įgyjama. Taigi ji tampa labai svarbiu faktoriumi tapatinant save su tauta.

Yra ir dar daugiau kultūros elementų, kurie skatina žmogų tapatinti save su tam tikra tauta: vertybės, kultūros paveldas ir t. t. Visi jie gali skatinti pozityvius tautinius jausmus ir prierašumą savo tautinės grupės nariams.

Tautos istorinė atmintis. Moderniai tautai reikalingi vienijantys mitai. Pagal šiuos mitus, bendruomenės nariai supranta, kad juos jungia bendra šalis, kultūra, kilmė, susijusi su garbinga praeitimi. Etninės kilmės ir istorijos perimamumo jausmas yra svarbus tautinių grupių tapatumui. Tikėjimas praeities reikšmingumu yra varomoji modernių nacionalizmo formų jėga. Kartais šis tikėjimas tampa praeities sakralizacija. Sakralus santykis su praeitimi yra labai svarbus tautinei tapatybei ir yra susijęs su tautinių sentimentų puoselėjimu.

Tautinė valstybė. R. Grigas mano, kad „Valstybė – tai tautos saviorganizacijos, savitaigos būdas. Ji yra tautiškumo saugotoja” (Grigas 2001). J.M. Salazar nuomone, valstybė ir saugo tautiškumą, ir stimuliuoja tautinius sentimentus. Tai vyksta pasitelkiant įvairias ideologiją formuojančias sistemas – mokyklos ir masinės informacijos priemones. Taigi tapatumas gali būti valdomas, modeliuojamas. Todėl valstybės institucijų pareiga – pasirūpinti tautiškumo puoselėjimu, tautinės savimonės ugdymu.

J.M. Salazar (1998), J. De Lamater ir bendraautorai (1969), J.E. Mack (1983)

pateikė labai vertingą kolektyvinės elgsenos ir jungties tarp individo ir tautos sampratą.

Apibendrinant galima teigti, kad *tautinis tapatumas* – tai tam tikra būseną, tam tikras savitas gyvenimo būdas, kurį žmogus yra išgijęs arba susikūręs ir kuris yra susijęs su angažuotu, daugiau ar mažiau sąmoningu išitraukimu į tautos reikalus.

Nors tautinio tapatumo sąvoka suprantama nevienareikšmiškai, yra gana paini, tačiau tautinio tapatumo studijos Lietuvoje sparčiai plėtojamos. Tik šioms studijoms vis dar trūksta nuoseklumo, tarpdisciplininės empatijos, svaresnės teorinės koncepcijos (Juozeliūnienė 1996).

Tautinio tapatumo lygmenys. Analizuodami tautinį tapatumą tyrėjai mėgina remtis koncepcijomis, kurios leistų empiriškai atskleisti sąvoką.

Pastaruoju metu ir užsienyje, ir Lietuvoje populiariu tapatumą tirti taikant J. Marcia'o (1993) tapatumo lygmenų paradigmą (Užgirienė, Rimkutė 1994). Svarbiausias J. Marcia'o pasiekimas yra tas, kad jis operacionalizavo tapatumo sąvoką. Identitetą jis apibūdino remdamasis dviem kriterijais: išipareigojimais tam tikrai sričiai ir tapatumo alternatyvų tyrinėjimu. Remdamasis šiais kriterijais, jis išskyrė keturis tapatumo lygmenis ir pavadino juos *pasiiekto tapatumo, moratoriumo, užsisklendimo bei neaiškaus tapatumo lygmenimis*.

Neaiškus tapatumas (Identity Diffusion). Neaiškiu tapatumu tyrinėtojai laiko tokius atvejus, kai asmuo nėra išipareigojęs tam tikrai sričiai, nesvarsto alternatyvos, neigia net poreikį mąstyti apie tai.

Užsisklendimas (Foreclosure). Užsisklendę žmonės gali aiškiai save apibūdinti, tačiau šis apibūdinimas atsiranda ne eksperimentuojant įvairiais vaidmenimis, bet automatiškai įgyjamas norint pateisinti *reikšmingųjų kitų* lūkesčius, vertybes, normas. Šie žmonės nesidomi galimų alternatyvų ieškojimu. Jie tvirtai užsiangažavę tam tikrai gyvenimo kryptčiai bei vertybėms ir nėra modifikavę jų nuo pat vaikystės.

Moratoriumas (Moratorium). Tai perei-

namoji būseną, būdingą žmonėms, aktyviai kuriantiems savo tapatumą. Šią būseną išgyvenantys individai tyrinėja alternatyvas, mėginami rinktis kurią nors iš jų. Asmenys, kuriems būdingas moratoriumo lygmuo, linkę į savirefleksiją, tačiau jiems trūksta specifinių išsipareigojimų.

Pasiektas tapatumas (Identity Achievement). Apibūdinami šio tapatumo lygmens asmenys, J. Marcia'as ir S. Archer nurodo, kad jie yra rimtai apsvarstę skirtingas požiūrių ir įsitikinimų sistemas ir pasirinkę vieną, kuriai yra išsipareigoję savo elgesiu (Marcia, Archer 1993). Žmonės, kuriems būdingas pasiekto tapatumo lygmuo, kaip ir esantys moratoriumo būsenos, linkę į refleksiją. Jie kvestionuoja savo planus ir vertybes, bet kartu yra išsipareigoję savo pasirinkimui.

Tapatumas pasiekiamas sudėtingu procesu po įvairių vaidmenų išbandymo, blaškymosi, vertybių pervertinimo ir t. t. Todėl lygmenys nėra visiškai nekintami, individas gali pereiti iš vieno lygmens į kitą. Identiteto formavimosi procesą atspindi ciklai, kuriuos aprašė J. Marcia'as ir jo kolegos. Šie ciklai atskleidžia tapatumo formavimosi tęstinumą ir dinamiką.

J. Marcia'as neskyrė tautinio tapatumo kaip vienos iš asmens tapatumo sričių. Tapatumo lygmenų paradigmą jis taikė profesinei, pažiūrų ir tarpasmeninių santykių sritims. Tačiau tai vėliau padarė J. Phinney'is (1990).

J. Phinney'io tautinio tapatumo lygmenų modelis pagrįstas J. Marcia'o tapatumo koncepcija. J. Phinney'is, kaip ir J. Marcia'as, akcentavo du kintamuosius – alternatyvų tyrinėjimą ir išsipareigojimą tautai. Ištyręs įvairių tautybių paauglius, J. Phinney'is pasiūlė trijų lygmenų tautinio tapatumo modelį:

- *Nenagrinėtas tautinis tapatumas (unexamined national identity),*
- *Tautinio tapatumo paieška (national identity search),*
- *Pasiektas tautinis tapatumas (achieved national identity).*

Šie tapatumo lygmenys atitinka J. Marcia'o pasiūlytus neaiškaus tapatumo/užsisklendimo, moratoriumo ir pasiekto tapatumo lygmenis ta pačia tvarka, kuria jie čia yra išvardyti.

Remdamosi J. Marcia'o teorija apie tapatumo lygmenis bei metodika jai tirti, tautinio tapatumo klausimą Lietuvoje pirmosios ėmė analizuoti I. Užgiriene ir E. Rimkutė (1994). Savo parengtu pusiau standartizuotu interviu jos apklausė grupę užsienyje gimusių ir augusių lietuvių emigrantų vaikų, kurie, Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, pareiškė norą atvykti į Lietuvą ir čia dirbti. Tyrimas parodė, kad, analizuodami asmens tautinį tapatumą, galime taikyti J. Marcia'o koncepciją ir apibūdinimus.

Išvados

Daugialypėje asmens tapatumo sąrangoje egzistuoja ir tautinio tapatumo sritis. Tautinis tapatumas – tai sudėtingas, dinamiškas reiškinys, kurio formavimosi procesas prasideda ankstyvojoje vaikystėje ir vyksta nuolatos. Keičiantis socialiniam kontekstui, jis gali kisti.

Tautinis tapatumas pasižymi latentiskumu. Nors, kaip teigia K. Levinas (1948), sąmoninga priklausomybė tautinei grupei yra psichinės sveikatos laidas, bet dažnai žmonės neįsisažmonina savo tautiškumo. Ir tik esant tam tikroms aplinkybėms (kliūtims), iškyla jo svarba asmeniui.

Asmens tautinio tapatumo prigimtis suprantama labai įvairiai. Ji atskleidžiama pasitelkus daugybę prasmų: išsipareigojimus, prierašumą, poreikius ir t. t. Tautinis tapatumas apibūdinamas ir kaip asmens priklausomybės tautinei bendrijai išgyvenimas, vadinamas "tautiniais sentimentais", "afektyviu įsitraukimu" ir pan. .

Subjektyviai konstruojamo tautinio tapatumo turinys priklauso nuo to, kaip asmuo išgyvena vidinį tautiškumo patyrimą, ar jis yra apmąstęs savo tautiškumo klausimą ir kiek yra išsipareigojęs tautai.

Vis dar stokojama teorinių koncepcijų, kurios leistų empiriškai atskleisti tapatumo sąvoką. Lietuvoje tautiniam tapatumui tirti mėginta taikyti J. Marcia'o tapatumo lygmenų paradigmą. Tyrimas parodė, kad J. Marcia'o koncepcija tinka asmens tautinio tapatumo analizei.

Nors daugelis sutinka, kad tautinis

tapatumas yra reikšmingas asmens identiteto aspektas, tačiau apie jo reikšmingumą daugiau leidžia spėti įvairių socialinių reiškinių, etninių konfliktų, tautinio išsivadavimo sąjūdžių ir t. t. stebėjimas ir analizė, o ne mokslinių tyrimų duomenys. Mokslinių šios srities tyrimų dar nepakanka.

Literatūra

1. Anderson B. 1999. *Įsivaizduojamos bendruomenės* (apmąstymai apie nacionalizmo kilmę bei plitimą). Baltos lankos.
2. Berger P., Luckman Th. 1999. *Socialinis tikrovės konstravimas*. Vilnius.
3. Bliumas R. 1998. *Etninės psichologijos įvadas*. Vilnius.
4. De Lamater J., Katz D., Kelman H.C. 1969. On the Nature of National Involvement: a Preliminary Study // *Journal of Conflict Resolution*, 13, 320-357.
5. Erikson E. 1963. *Childhood and society*. 2nd ed, New York.
6. Gelner E. 1998. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius.
7. Gerson J.M. 2001. In Between States: National Identity Practices Among German Jewish Immigrants // *Political Psychology*, 22, No. 1, p. 179-198.
8. Giddens A. 2000. *Modernumas ir asmens tapatybė*. Vilnius. Pradai.
9. Giles H., Taylor D., Lambert W., Albert G. 1976. Dimensions of Ethnic Identity: an Example From Northern Maine // *The Journal of Social Psychology* 100: 11 - 19.
10. Girnius J. 1995. *Raštai*. V.: Mintis.
11. Goffman E. 2000. *Savęs pateikimas kasdieniniame gyvenime*. Vilnius: VAGA.
12. Grigas R. 2001. *Tautinė savivoka*. V., Rosma.
13. Juozeliūnienė J. Kolektyvinis ir individualusis tapatumas. 1996. Kn.: *Paribio Lietuva* (red. R. Grigas). Vilnius.
14. Kroger J. 2000. *Identity Development: Adolescence Through Adulthood*. London: Sage Publications.
15. Kroger J. 1993. *Ego Identity: An Overview. Discussions on Ego Identity*. Ed. J. Kroger. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
16. Leonavičius V. 1999. Bendruomenės savimonės raida ir tautos sąvokos reikšmės // *Sociologija. Mintis ir veiksmas* (Klaipėda) 3 (5).
17. Mack J.E. 1983. Nationalism and the Self // *Psychohistory Review*. 11 (2-3): 47-69.
18. Marcia J., Waterman A., Matteson D., Archer S., Orlofsky J. 1993. *Ego Identity (A Handbook for Psychosocial Research)*. New York.: SpringerVerlag.
19. Marcia J. 1994. *Identity and psychotherapy. Interventions for Adolescent Identity Development*. Ed. S.L. Archer, Thousand Oaks: Sage.
20. Norvilas A. 1999. Tautinė sąmonė bei tapatybė Amerikos ir Kanados lietuvių jaunuolių tarpe // *Psichologija (mokslo darbai)* 19.
21. Phinney J. S. 1990. Ethnic Identity in Adolescents and Adults: Review of Research. // *Psychological Bulletin* 108.
22. Salazar J.M. 1998. Social Identity and National Identity. Social Identity. Eds. S. Worchel, J. Morales, D. Paez, J.C. Deschamps. London: Sage Publications.
23. Sears D.O., Henry P.J. 1999. Ethnic Identity and Group Threat in American Politics // *The Political Psychologist*, 4 (2): 12-17.
24. Užgiris J., Rimkutė E. 1994. Conception of Nationality in Self – Identity Discourse. Abstract of Poster Presented at the Meetings of the International Society for the Study of Behavioral Development, Amsterdam.

Summary

The Formation of national Identity and its' Sociopsychological Interpretations

The aim of this article is to analyse important dimension of a personal identity, i.e. the nature of the national identity, its characteristic features and the socio-psychological issues of its' formation.

National identity is a complex and dynamic phenomenon. The article contrasts a number of theoretical approaches - impact of childhood and socialization upon its' formation, possible shifts throughout the whole life; the "latent" character of national identity

which is being publicly manifest only in specific historic circumstances of a person, his (her) family, country, etc. The process whereby a person's identity is shaped through his (her) identification *vis-a-vis* Significant Others is addressed in the paper as well. Other dimensions of national identity formation and meanings, e.g. commitment, attachment, needs, "national sentiments", "affective involvement", etc. are analysed and contrasted. For the research of national identity in Lithuania, paper argues and concludes, the concept of identity status as elaborated by J.Marcia.

Dalia Antinienė
Kauno technologijos universitetas
Sociologijos katedra
K. Donelaičio g. 20, Kaunas
el.paštas <daliaan@takas.lt>

Įteikta 2002 11 20
Pateikta spaudai 2002 11 22